

Svéprávnost a její omezení. Neplatnost právního jednání

MUDr. Jiří Švarc, Ph.D.

Psychiatrická nemocnice Bohnice, Praha

Článek přehledně shrnuje pojetí svéprávnosti dle nového občanského zákoníku (č. 89/2012 Sb., OZ): Omezení svéprávnosti chrání duševně nemocné osoby před následky jejich poruchy; k tomuto účelu bylo nadbytečné svéprávnosti zcela zbavovat jako dosud. Nový OZ upustil od úplného zbavení a svéprávnost lze jen omezit v určité záležitosti na určitou dobu. Zpravidla půjde o omezení v nakládání s majetkem od určité stanovené hodnoty a k ostatním úkonům bude člověk způsobilý. Ani omezení svéprávnosti nezabavuje práva jednat v běžných záležitostech. Omezit svéprávnost člověka lze jen v zájmu dotčeného člověka, a to jen v těch úkonech, při kterých by mu bez omezení hrozila závažná újma, což např. volby nemohou, a soudy tedy zbytečně zkoumají, zda je člověk schopen chápat smysl voleb. Popsán je osud osob dříve zbavených způsobilosti k právním úkonům. Článek shrnuje proces omezení svéprávnosti dle zákona o zvláštních řízeních soudních (č. 292/2013 Sb.). Článek popisuje novinky, které OZ přinesl při posuzování neplatnosti právního jednání.

Klíčová slova: svéprávnost, její posuzování, neplatnost právního jednání, občanský zákoník, presumpce zdraví.

Legal capacity and its restriction. Nullity of legal action

The article summarizes the principle of legal capacity according to the new Civil Code No. 89/2012. Restriction of legal capacity should protect the mentally ill; for this purpose, it is not necessary to deprive someone of legal capacity (as in Czech Rep.). The new Civil Code enables only to restrict legal capacity in certain situations (while preserving the person's legal capacity for everything else). Even a person with restricted legal capacity can still manage his own affairs. Legal capacity can be restricted only in the interest of a mentally ill person. For example, the act of voting cannot harm the person and it is therefore useless to determine whether the person understands its meaning. The article summarizes the legal process of restriction of legal capacity according to the Act No. 292/2013. The article describes the new features in the process of nullification of legal action.

Key words: legal capacity, assessment of legal capacity, nullity of legal action, civil code, presumption of health.

Psychiatr. praxi 2014; 15(2): 87–90

Úvod

Omezení svéprávnosti má chránit duševně nemocné osoby před následky jejich poruchy, pokud jim omezuje exekutivní kognitivní funkce. Svěprávnost omezoval již rakouský Všeobecný zákoník občanský (ABGB) z r. 1811. V r. 1964 byl pojem „svěprávnost“ nahrazen „způsobilostí k právním úkonům“ a nový občanský zákoník se vrátil k původnímu pojmu „svěprávnost“ a upustil již od úplného zbavení. Nově lze svéprávnost jen omezit v určitém rozsahu, tedy ke všemu ostatnímu jednání je člověk způsobilý. Zpravidla půjde o omezení při nakládání s majetkem od určité stanovené hodnoty.

Nadužívání úplného zbavení svéprávnosti

V roce 2011 bylo v ČR 26 520 osob zbavených způsobilosti k právním úkonům, zatímco pouze 5 741 bylo omezeno. Ve stejné lidnatém Švédsku je svéprávnost upravena cca 4 000 osobám.

Úplné zbavování způsobilosti k právním úkonům bylo dosud v ČR nadužíváno zřejmě proto, že vynést rozsudek o zbavení bylo podstatně jednodušší než o omezení (kde bylo třeba specifikovat, v čem a jak se osoba omezuje).

Nadměrné zbavování způsobilosti využívali příbuzní, obávající se právního úkonu, který by je připravil o dědictví. Zbavení svéprávnosti navrhovaly i obecní úřady, aby nebyly obtěžovány opakovanými stížnostmi; nebo např. bytová družstva, aby se zbavila nepohodlných nájemníků. Právně nekonformní byly i rozsudky zbavující člověka práv upravených jinými právními předpisy, např. rozhodovat se o poskytování (resp. odmítnutí) zdravotních služeb.

Nadměrnému zbavování způsobilosti zabránil Ústavní soud ČR v šalamounském judikátu z 12. 7. 2010: „*Při rozhodování o zbavení způsobilosti k právním úkonům jsou obecné soudy povinny zvláště posuzovat i to, zda je konkrétní osoba schopna porozumět smyslu, účelu a důsledkům voleb; své rozhodnutí v této věci pak musejí řádně odůvodnit. Nerespektování této povinnosti by pak nutně muselo vést k závěru o protiústavnosti takového rozhodnutí.*“ Ústavní soud v tomto rozhodnutí vyjádřil zděšení nad počtem osob zbavených způsobilosti, když k ochraně dotčených postačuje jejich omezení. Je však zbytečné zabývat se schopností porozumět smyslu, účelu a důsledkům voleb v době účinnosti nového občanského zákoníku, když omezit svéprávnost člověka lze jen v těch úkonech, při kterých by mu bez ome-

zení hrozila závažná újma (§ 55 OZ). Takovou újmu volby nikomu způsobit nemohou.

Ani omezení svéprávnosti nezabavuje práva jednat v běžných záležitostech

Do konce roku 2013 soudy spíše zbavovaly svéprávnosti zcela než omezovaly a veškeré právní úkony nesvéprávných byly absolutně neplatné. Úplné zbavení způsobilosti byl vlastně právní nonsens, neboť nesvéprávné osoby denně činily právní úkony, které teoreticky neměly být platné. Nyní nový občanský zákoník pamatuje i na situace, kdy opatrovanec jedná samostatně, ač nemohl jednat bez opatrovníka: Takové jeho právní jednání je neplatné jen působí-li mu újmu. Nápravu lze sjednat i dodatečným schválením opatrovníka (§ 65 OZ). A především nový občanský zákoník stanovuje, že **rozhodnutí o omezení svéprávnosti nezabavuje člověka práva samostatně právně jednat v běžných záležitostech každodenního života** (§ 64). V důvodové zprávě je jako příklad běžné záležitosti uveden např. nákup běžných potravin, lístku do kina nebo i zaplacení nájmu.

Právní jednání nepůsobí vůči osobě, která není plně svéprávná, dříve, než projev vůle dojde jejímu zákonnému zástupci nebo opatrovníkovi. Sleduje-

li se však právním jednáním poskytnout takové osobě jen právní výhodu, působí právní jednání již od okamžiku, kdy je učiněno vůči této osobě (§ 570).

Svéprávnost a nový občanský zákoník (zákon č. 89/2012 Sb., OZ)

Nový OZ je účinný od 1. 1. 2014 a vychází z předpokladů, že:

- **Svéprávnost** je způsobilost nabývat pro sebe vlastním právním jednáním práva a zavazovat se k povinnostem (§ 15).
- Každá svéprávná osoba má rozum průměrného člověka i schopnost užívat jej s běžnou péčí a opatrností a že to každý od ní může v právním styku důvodně očekávat (§ 4).
- Každý člověk odpovídá za své jednání, je-li s to posoudit je a ovládnout. Kdo se vlastní vinou přivede do stavu, v němž by jinak za své jednání odpovědný nebyl, odpovídá za jednání v tomto stavu učiněná (§ 24).
- Svěprávnosti se nikdo nemůže vzdát ani zčásti (§ 16).
- Omezit svéprávnost člověka může jen soud (§ 56).
- Člověk má právní osobnost od narození až do smrti (§ 23).
- Plně svéprávným se člověk stává zletilostí, tj. dovršením 18. roku (§ 30). Mezi 16–18 rokem lze nabýt svéprávnosti uzavřením manželství nebo ji může soud přiznat nezletilému, který osvědčí schopnost sám se živit a obstarat si své záležitosti.
- Nezletilý, který nenabyl plné svéprávnosti, je způsobilý k právním jednáním co do povahy přiměřeným rozumové a volní vyspělosti nezletilých jeho věku (§ 31).

Důvod omezení svéprávnosti dle OZ

- **K omezení svéprávnosti lze přistoupit jen v zájmu člověka, jehož se to týká** (§ 55).
- **Omezit svéprávnost člověka lze jen tehdy, hrozila-li by mu jinak závažná újma** (§ 55).
- Soud může omezit svéprávnost člověka v rozsahu, v jakém člověk není pro duševní poruchu, která není jen přechodná, schopen právně jednat (§ 57).
- Má-li člověk obtíže dorozumívat se, není to samo o sobě důvodem k omezení svéprávnosti (§ 57).

OZ jasně definuje, že důvodem k omezení svéprávnosti člověka nemůže být nic jiného než újma hrozící jemu samotnému, nikoli zájmy jiných osob či dokonce organizací a úřadů. **Nelze tedy člověka omezit např. ve volebním právu** (pokud soud nezdůvodní, jak by mu volební akt mohl způsobit závažnou újmu)! Přesto některé obecné soudy v r. 2014 omezují osoby ve voleb-

ním právu jen z důvodu, že „nedokáže porozumět smyslu, účelu a důsledkům voleb.“

V r. 2014 začaly soudy klást znalcům absurdní otázky podle určitéhoustru: Jednak je zjevné, že nepostupují dle principu osobní jedinečnosti, když se např. u demenčních seniorů tážou, „zda je posuzovaný schopen pochopit účel a důsledky založení rodiny, řádné výchovy dětí, institutu otcovství a jeho popření; jak duševní porucha zasahuje do jeho rodičovské odpovědnosti, pokud se týká péče o dítě, ochrany dítěte, udržování osobního styku s dítětem, zajišťování jeho výchovy a vzdělání, určení místa jeho bydliště, jeho zastupování a spravování jeho jmění, zda je posuzovaný schopen osobního styku s dítětem apod. (jde o doslovnou citaci otázek, které soudy kladou znalcům v r. 2014 u všech osob).

Je nadbytečné zjišťovat, zda je posuzovaný schopen pochopit význam a důsledky jednání, které jej nemůže ohrozit (např. zmiňované volby).

Správné otázky by měly směřovat k tomu, zda u posuzovaného jde o duševní poruchu, která není jen přechodná, a jakým způsobem tato porucha ovlivňuje jeho schopnost právně jednat, zda hrozí posuzovanému jeho právním jednáním závažná újma, zejm. zda může posuzovaný nakládat samostatně s majetkem a do jaké výše. Popř. může soud začít na právní úkony, které mohou daného člověka reálně ohrozit (navázání pracovního poměru, uzavření manželství apod.)

Běžný rozsudek by mohl znít např. „Není schopen nakládat s majetkem převyšujícím výši životního minima měsíčně.“ Všechny ostatních úkonů pak je schopen.

Proces omezení svéprávnosti dle občanského zákoníku:

- Soud vymezí rozsah, v jakém způsobilost člověka samostatně právně jednat omezil (§ 57).
- V rozhodnutí o omezení svéprávnosti jmenuje soud člověka opatrovníka. Při výběru opatrovníka přihlídnou soud k přáním opatrovance, k jeho potřebě i k podnětům osob opatrovanci blízkých, sledují-li jeho prospěch, a dbá, aby výběrem opatrovníka nezaložil nedůvěru opatrovance k opatrovníkovi (§ 62).
- Opatrovníkem nelze jmenovat osobu nezpůsobilou právně jednat nebo osobu, jejíž zájmy jsou v rozporu se zájmy opatrovance, ani provozovatele zařízení, kde opatrovanec pobývá nebo které mu poskytuje služby, nebo osobu závislou na takovém zařízení (§ 63).
- Změní-li se okolnosti, soud své rozhodnutí bezodkladně změní nebo zruší (§ 60).
- Soud může svéprávnost omezit v souvislosti s určitou záležitostí na dobu nutnou pro její vyřízení... **nejdéle však na tři roky; uply-**

nutím doby právní účinky omezení zanikají, pokud soud do té doby nezahájí řízení o prodloužení doby omezení (§ 59).

Občanský zákoník ukládá soudy v procesu omezení svéprávnosti (§ 55, 56):

- člověka zhlédnout,
- uznat jeho práva a osobní jedinečnost,
- vzít v úvahu rozsah i stupeň jeho neschopnosti postarat se o vlastní záležitosti;
- vyvinout potřebné úsilí k zjištění jeho názoru.

Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních (§ 34–49)

od 1. 1. 2014 upravuje proces omezování svéprávnosti (do té doby to upravoval občanský soudní řád):

- Návrh na zahájení řízení o omezení nebo vrácení svéprávnosti může podat též zdravotní ústav.
- Nepodal-li návrh na zahájení řízení státní orgán nebo zdravotní ústav, může soud uložit navrhovateli, aby předložil lékařskou zprávu o duševním stavu posuzované osoby, jinak zastaví řízení.
- Soud jmenuje posuzovanému opatrovníka.
- Soud vyslechne posuzovaného, znalce, popř. ošetřujícího lékaře, opatrovníka... Pokud posuzovaný sám požádá, aby byl vyslechnut, soud ho vyslechne.
- Od výsledku posuzovaného může soud upustit, nelze-li tento výsledek provést.
- Soud však posuzovaného vždy zhlédne.
- Na návrh znalce – psychiatra, který musí být vždy přibrán, může soud nařít, aby posuzovaný byl po dobu nejvýše 4 týdnů vyšetřován ve zdravotním ústavu, jestliže je to nezbytně třeba k vyšetření zdravotního stavu a nelze-li toho dosáhnout jinak.

Podpůrná opatření při narušení schopnosti zletilého právně jednat dle OZ

- V očekávání vlastní nezpůsobilosti právně jednat může člověk projevit vůli, aby byly jeho záležitosti spravovány určitým způsobem, nebo aby je spravovala určitá osoba, nebo aby se určitá osoba stala jeho opatrovníkem (§ 38).
- Potřebuje-li člověk nápomoc při rozhodování, protože mu v tom duševní porucha působí obtíže, třebaže nemusí být omezen ve svéprávnosti, může si s podpůrcem ujednat poskytování podpory (§ 45–48). Tento institut podpůrce není de facto nic jiného než soudem schválené právní zastoupení.
- U osoby, které duševní porucha brání samostatně právně jednat a nemá jiného

zástupce, může soud schválit zastupování členem domácnosti (popř. příbuzným, partnerem), omezené na obvyklé záležitosti, nepřesahující měsíčně výši životního minima (§ 49–51).

- *Soud může v průběhu řízení o omezení svéprávnosti svěřit třetí osobě provedení určitých jednotlivých právních jednání nebo správu majetku, je-li to nutné, aby se zabránilo závažné újmě (§ 58).*

Osud osob dříve zbavených způsobilosti k právním úkonům

Kdo byl do konce r. 2013 zbaven (omezen ve) způsobilosti k právním úkonům, považuje se od 1. 1. 2014 (tedy od účinnosti nového OZ) za osobu omezenou ve svéprávnosti dle nového OZ, dokud soud nerozhodne jinak (§ 3032), nejpozději však do tří let od účinnosti nového OZ. Pokud do 31. 12. 2016 soud nerozhodne o osobách zbavených nebo omezených ve způsobilosti k právním úkonům, pak osoby nabudou svéprávnosti (§ 3033).

Neplatnost právního jednání dle nového OZ

- *Není-li osoba plně svéprávná, je neplatné právní jednání, ke kterému není způsobilá.*
- *Neplatné je i právní jednání osoby jednající v duševní poruše, která ji činí neschopnou právně jednat (§ 581 OZ).*
- *Na právní jednání je třeba spíše hledět jako na platné než jako na neplatné (§ 574 OZ).*

V současné době psychiatrii nejčastěji posuzují:

- zda osoba má být omezena ve svéprávnosti: Znalci – psychiatři to posuzují buď na žádost soudu nebo ošetřující lékaři zvažují, zda podat podnět k zahájení řízení o úpravě svéprávnosti;
- zda určité právní jednání ne/bylo platné z důvodu duševní poruchy: V žargonu znalců – psychiatrů jde o „psychiatrickou exhumaci“, kdy se nespokojení pozůstalí

dožadují neplatnosti právního jednání osoby již zemřelé (darovací smlouva, závěť). Obvykle se zde střetne znalecký posudek zadáný soudem s privátním posudkem vypracovaným revizním či ústavním posudkem (proto často soudy v těchto případech přibírají rovnou ústav).

Zpravidla jde o jeden z následujících dvou případů:

1. Člověk se svobodně rozhodne k nějakému jednání (obvykle daruje někomu to, co mělo být předmětem očekávaného dědictví), což se po jeho smrti nelíbí příbuzným, kteří očekávali dědictví a žalují neplatnost tohoto právního jednání. V české justiční a znalecké praxi to byl nejjednodušší způsob, jak zneplatnit právní úkon. Příbuzní zaměňují závažnou duševní poruchu se somatickou nemocností a medikací posuzovaného zemřelého.
2. K umírajícímu člověku příbuzní přivezou (např. do nemocnice) notáře či advokáta, aby podepsal precizně naformulovanou závěť nebo darovací smlouvu; popř. notář či advokát dosvědčí, že takový úkon chtěl umírající provést. (Notář sice ze zákona nesmí stvrdit právní jednání osoby, která k tomu není zjevně způsobilá, ale i judikát Nejvyššího soudu říká, že ověření notářem neznamena automaticky platný právní úkon.) V takovém případě pak znalci obvykle zkoumají zápisy lékařů a sester ze dne podepsání. Na ošetřovatelských záznamech jako „lucidní, orientovaný“ nebo naopak „zmatený, dezorientovaný“ závisí pak osudy nemalých majetků.

V lékařské praxi jsou zdravotníci vedeni vycházet z „**presumpce nemoci**“, ale při posuzování právního jednání by znalec měl vycházet z „**presumpce zdraví**“. Není-li bezpečně zjištěna duševní porucha, pro kterou posuzovaný nedokázal posoudit následky právního jednání, neměl by znalec činit tyto závěry. Také nemá smysl operovat se sníženými schopnostmi roz-

poznávacími, určovacími či ovládacími, když k neplatnosti právního jednání musí být některá z těchto schopností vymizelá.

OZ vyjmenovává řadu absolutních a relativních důvodů neplatnosti právního jednání. Absolutně neplatné je např. právní jednání, které se přiči dobrým mravům, odporuje zákonu, pokud má být podle něho plněno něco nemožného, jednal-li někdo v omylu, do nějž byl uveden druhou stranou... zatímco např. chyby v psaní nebo v počtech nejsou právnímu jednání na újmu, je-li jeho význam nepochybný; také motivace a afekty duševně zdravého člověka nesmí být důvodem zpochybnění jeho právního jednání. V kompetenci posuzování znalců – psychiatrů je však jen posouzení dopadů duševní nemoci na právní jednání: Znalci se nesmí pouštět do právních úvah o tom, zda ta věc samotná je/není spravedlivá, zda se ne/přiči dobrým mravům, zda ne/odporuje zákonu nebo jej obchází nebo zda právní úkon ne/byl učiněn v omylu apod. – to jsou všechno právní pojmy a jejich řešení je odborně v kompetenci soudu.

Závěr

Ke kvalitnímu soudnímu rozhodování nepomohou nové zákony bez zkvalitnění zastaralé justiční praxe, popsané v tomto článku. Ke zlepšení mohou přispět i psychiatři a soudní znalci dobrou znalostí zákonů týkajících se jejich oboru.

Literatura

1. Švarc J. Znalecké posuzování platnosti právních úkonů a svéprávnosti. Zdravotnictví a právo 2011; 15(2): 8–12.
2. Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.
3. Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních.

MUDr. Jiří Švarc, Ph.D.

Psychiatrická nemocnice Bohnice
Ústavní 91, 181 02 Praha 8
Jiri.Svarc@bohnice.cz

